

Mikołejko, Zbigniew

Nad oświeceniowymi dialogami zmarłych

Kwartalnik Historii Nauki i Techniki 22/1, 176-178

1977

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej Bazhum, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych tworzonej przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie ze środków specjalnych MNiSW dzięki Wydziałowi Historycznemu Uniwersytetu Warszawskiego.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

NAD OŚWIECENIOWYMI DIALOGAMI ZMARŁYCH

Zofia Sinko: *Oświeceni wśród Pól Elizejskich. Rozmowy zmarłych: recepcja — twórczość oryginalna*. Wrocław 1976. Zakład Narodowy im. Ossolińskich. 339 s. ilustr.

Wydawana przez Instytut Badań Literackich PAN seria *Studia z okresu Oświecenia* powiększyła się ostatnio o kolejną, czternastą już pozycję. Jest nią monografia Zofii Sinko pt. *Oświeceni wśród Pól Elizejskich. Rozmowy zmarłych: recepcja — twórczość oryginalna*. Publikacja ta nie stanowi wszakże całościowego, syntetycznego ujęcia prezentowanego zagadnienia, lecz składa się z kilku, luźno ze sobą powiązanych rozpraw, w których autorka skoncentrowała się na wybranych — najważniejszych jej zdaniem — sprawach i zjawiskach. Jak sygnalizuje już sam podtytuł pracy, zastosowana została w niej podwójna perspektywa badawcza: z jednej więc strony Z. Sinkowa dokonuje oglądu i interpretacji tekstów dialogowych, z drugiej zaś zajmuje się wzajemnymi ich powiązaniem i wpływami, ich funkcjonowaniem na obszarze innych literatur.

Pierwszy rozdział książki ma charakter ogólnej introdukcji i dotyczy — jak głosi jego tytuł — „historii i poetyki gatunku”. Większość pojawiających się w nim wątków została rozwinięta przez autorkę w dalszych partiach publikacji, warto więc zwrócić uwagę jedynie na kilka zagadnień. Omawiając poetykę dialogu jako gatunku literackiego (chodzi tu zresztą nie tylko o dialog zmarłych) opiera się Sinkowa przede wszystkim na opracowaniach obcych. Trudno się tedy dziwić, że przyjęte przez nią założenia w zaledwie nieznacznym zakresie stosują się do piśmiennictwa polskiego. Stwierdza ona m.in. — w ślad za R. Hirzelem — iż: „dialog pojawiał się w historii w momentach kryzysu i przemian światopoglądowych. Stawał się on często wyrazicielem duchowego niepokoju epoki, jedną z form, w której manifestowało się zanikanie dawnych oraz powstawanie nowych przekonań i wartości. Służył popularyzacji opinii, ujawniał konflikty, demaskował wierzenia zastane”. Spostrzeżenia tego nie można jednak odnieść chociażby do polskiego dialogu szkolnego, zarówno protestanckiego, jak i katolickiego, który swój bujny rozwój ilościowy przeżył właśnie w okresie umysłowej stagnacji i służył nie tyle demaskowaniu przekonań zastanych, co ich utrwaleniu i upowszechnieniu, przyczyniając się tym samym do skostnienia i uschematyzowania norm, opinii oraz postaw społecznych. W rozdziale wstępnym autorka nie zaznacza również w sposób wyraźny powiązań dialogów z formami eseistycznymi (choć do relacji owych w późniejszych rozważaniach niejednokrotnie się odwołuje), a przecież stanowiły one — rozpisana na głosy — odmianę wypowiedzi eseistycznej.

Pozostałych osiem — wchodzących w skład książki — rozdziałów podzielić można na dwie odrębne części. Pierwsza z nich, obejmująca cztery studia, stanowi omówienie dialogów zmarłych powstałych na zachodzie Europy, druga zawiera natomiast charakterystyki polskich tekstów tego gatunku. Najszerzej zanalizowane zostały przez Sinkową teksty autorów francuskich, a więc pisma Fontenelle'a Fénelona, Emmericha de Vattela, Woltera, J. Verneta, pisarzy anonimowych. Wyrażone przez nich w dialogach zmarłych poglądy sytuuje autorka w kontekście współczesnych prądów i kierunków literackich, doktryn religijnych oraz filozoficznych, w kontekście sporów ideologicznych poszczególnych epok. Tak więc dialogi Fontenelle'a ukazane zostały na tle sporu „starożytników” z „nowożytnikami” w powiązaniu z *préciosité* siedemnastowiecznych salonów paryskich, w zestawieniu z klasycystycznym nurtem literatury francuskiej; teksty Fénelona przedstawione w relacji z ideologią kwietyzmu, zaś rozmowy Woltera — w kontekście oświeceniowego rewizjonizmu historycznego itp.

Poza analizą ideową francuskich dialogów zmarłych, poza omówieniem ich stylu, języka i kompozycji, zajęła się Sinkowa również zagadnieniem recepcji tekstów tych przez piśmiennictwo polskie epoki Oświecenia. Zestawia więc ona skrupulatnie polskie przekłady — rękopiśmienne i drukowane — owych rozmów, wykazuje odchylenia językowe, stylistyczne i ideowe wobec oryginałów. Niestety, zbyt wiele miejsca przeznaczone zostało dla wielostronicowych zestawień bibliograficznych, które przenieść można z powodzeniem do przypisów, a których struktura oparta na prostej enumeracji nie odpowiada zupełnie analitycznemu tokowi wykładu.

Od rozdziałów poświęconych francuskim autorom rozmów zmarłych odbiega nieco studium dotyczące lorda George'a Lytteltona, pisarz ten bowiem — znany doskonale w Polsce Oświecenia — doczekał się w późniejszym piśmiennictwie polskim zaledwie kilku drobnych wzmianek. Więcej przeto tutaj szczegółów biograficznych, charakterystyka twórczości bardziej rozbudowana. Sinkowa zwraca uwagę głównie na dydaktyczny charakter dialogów Lytteltona, wskazuje na ich literacki rodowód, na poprzedzające je, zbliżone do zasad poetyki gatunku, formy piśmiennictwa angielskiego: plebejskie „nowiny” z niebios lub z piekła oraz — utrzymane w duchu protestanckiej moralistyki — listy zmarłych do żywych, których klasykiem była Elizabeth Rowe, znana także i w Polsce. Dialogi zmarłych pióra Lytteltona — podobnie, jak rozmowy spisane przez jego naśladowczynię, Elizabeth Wortley Montagu — dotarły do czytelnika polskiego za pośrednictwem tłumaczeń francuskich; badając więc recepcję tego pisarza w Polsce koncentruje się zasadniczo Sinkowa na ustaleniu i zarejestrowaniu odstępstw tłumaczy od tych właśnie wersji tekstu.

Poważną wadę recenzowanej książki stanowi brak osobnej charakterystyki dialogów Dawida Fassmanna, ogłaszanych przezeń pt. *Gespräche in dem Reiche derer Todten* (nieco równoważą ten brak dwie obszernie — zawarte w rozdziale pierwszym i szóstym — dygresje). A przecież znaczenie twórczości Fassmanna dla rozwoju polskiego piśmiennictwa dialogowego było ogromne, o czym zresztą pisze Sinkowa omawiając polskie rozmowy zmarłych powstałe w czasach saskich i wczesnym okresie stanisławowskim. Warto przy okazji podkreślić, że dialogi Fassmanna czytane były u nas dość powszechnie, że znano je również w kręgach mieszczańskich (np. wśród mieszkańców osiemnastowiecznego Poznania).

Następne rozdziały *Oświeconych wśród Pól Elizejskich* — jak to już zostało uprzednio powiedziane — dotyczą piśmiennictwa polskiego. Pośród polskich dialogów zmarłych wyróżnia Sinkowa dwa typy zasadnicze: pierwszy stanowią dialogi publicystyczno-kronikarskie, związane z potrzebami doraźnymi, nastawione na analizę bieżących wydarzeń politycznych i społecznych, typ drugi to rozmowy literackie, które „podejmowały (...) wątki rewizjonizmu historycznego, oświeceniowej filozofii moralnej oraz problemy literackie i estetyczne”.

Polskie rozmowy publicystyczne przedstawione zostały w szóstym z kolei rozdziale tomu. Różni się on od wszystkich studiów zamieszczonych w książce znacznie szerszą perspektywą historyczną, większym uwiedzeniem tradycji literackiej, ogład publicystycznych dialogów polskich rozpoczyna bowiem Sinkowa od form dialogowych renesansu (Rej. Solikowski), a następnie omawia — obszernie, zależne od wzorów Fassmanna i jego imitatorów — rozmowy anonimowe czasów saskich i stanisławowskich. Bogata ta literatura — pozostająca częściowo w rękopisach, po części drukowana — pojawiała się masowo w okresach napięć politycznych i konfliktów zbrojnych, towarzyszyła walkom o tron między Sasami i Stanisławem Leszczyńskim, Konfederacji Barskiej, Sejmowi Wielkiemu, Insurekcji, Targowicy. Przedstawiony w szóstym rozdziale materiał obejmuje więc —

z czego autorka zdaje sobie sprawę — tylko niewielki wycinek piśmiennictwa tego typu.

Kolejny, siódmy rozdział dotyczy jednego tylko dialogu zmarłych: *Rozmowy o języku polskim* Franciszka Bohomolca, reprezentującej — zdaniem Sinkowej — typ pośredni, stojący na pograniczu rozmów literackich i publicystyczno-kronikarskich. Interesującym novum, które wprowadza Sinkowa do charakterystyki utworu Bohomolca, jest potraktowanie *Rozmowy* jako dzieła sumującego osiągnięcia kulturalne pierwszej fazy polskiego Oświecenia (utworzenie Biblioteki Załuskich, założenie jezuickiego Collegium Nobilium w Warszawie, początki (!) magnackiego mecenatu literackiego i naukowego) bowiem dotychczasowa literatura przedmiotu zajmowała się wyłącznie problematyką języka. Wykazuje jednakże omawiany rozdział szereg uchybień typowych dla metody komparatystycznej, z których najpoważniejszą chyba stanowi brak dokładnej, całościowej charakterystyki genezy *Rozmowy o języku polskim*. Sinkowa nie ukazuje bowiem powiązań pracy Bohomolca z problematyką walki o czystość języka polskiego, pomija jej zależność od przeobrażeń wewnętrznych jezuickiego szkolnictwa, nie zwraca uwagi na jej łączność z dysputami i popisami szkolnymi. Zatrzymuje się natomiast na czysto zewnętrznych sprawach źródeł, wiążąc *Rozmowę* z *Les Héros de roman Boileau*.

Książkę zamykają dwa rozdziały traktujące o Ignacym Krasickim, który — według Sinkowej — jest jedynym w naszym Oświeceniu autorem literackich dialogów zmarłych. Pierwszy ma charakter tekstu wstępnego, stanowiącego wprowadzenie do analizy dialogów; zaprezentowany tu został stan badań nad *Rozmowami zmarłych* pióra XBW oraz ukazana ich zależność od Lukiana i Plutarcha. Najistotniejszym elementem ostatniego rozdziału książki jest typologia i podział *Rozmów* Krasickiego na kilka grup tematycznych. Pisze Sinkowa: „podział taki pozwala wydobyc z refleksji XBW zespoły podstawowych wątków, które pojawiają się również w innych jego utworach [...]” I w ten oto sposób *Rozmowy zmarłych* Krasickiego odczytane zostają jako suma jego poglądów.

Formułując ostateczną ocenę książki zauważyć należy, iż przedmiotem jej jest gatunek piśmiennictwa marginesowo dotąd w polskiej literaturze omawiany, że autorka zajmuje się piśmiennictwem owym w miarę wszechstronnie, analizując i opisując jego poetykę i język, wymowę ideologiczną i recepcję, że wydobywa szereg nieznanych i cennych szczegółów faktograficznych, zaś fakty znane naświetla nierzadko w nowy sposób. Trzeba też zaznaczyć, iż praca Sinkowej otrzymała staranną szatę edytorską i ilustracyjną, jej tekst uzupełniają bowiem reprodukcje osiemnastowiecznych sztychów portretowych, frontispisów i rycin oraz podobizny kart tytułowych.

Zbigniew Mikotejko
(Warszawa)

Bibliografia rusycystyki polskiej 1945—1975. Warszawa 1976. Państwowe Wydawnictwo Naukowe. *Literaturoznawstwo* pod red. Bazylego Białokozowicza opracowali: Elżbieta Bazela, Maria Chajęcka, Ludwika Jazukiewicz-Osełkowska, Włodzimierz Stochel. 373 s. 2 nlb. *Językoznawstwo* pod red. Anatola Mirowiczca oprac. Marian Jurkowski. 172 s. 3 nlb. *Dydaktyka* pod red. Olgierda Spirydowicza oprac. Jan Lewandowski 178 s. 2 nlb.

Z okazji III Międzynarodowego Kongresu Wykładowców Języka i Literatury Rosyjskiej, który odbył się w sierpniu 1976 r. w Warszawie, wydano 3 tomy bibliografii rusycystyki polskiej, obejmującej lata 1945—1975. Należy podziwiać autorów, redaktorów i Państwowe Wydawnictwo Naukowe, że w stosunkowo